

Kan man kneppe sig til et socialt fællesskab?

af Morten Thing

[*Social kritik* 50/juli 1997, s. 74-77.]

Børge Madsen: *Paradis slaver. En beretning fra utopiens inderside*, Socpol, 224 s. ill.

"For en ny liderlig socialisme" var én af AAO-slagordene fra 70'erne. Rygterne og slagordene nåede også til Danmark. Og slagordet var ikke uden appel. Til gengæld var de første billeder, jeg så fra et AAO-kollektiv frygtindgydende: de plyssede hoveder lignede mere en arbejdslejr end et fællesskab.

Appellens fascination var indlysende nok. For mig spillede seksualiteten også en rolle i spørgsmålet om frigørelse.

For den østrigske avantgardekunstner Otto Muehl, som grundlagde AAO-bevægelsen og blev dens guru, filosof, mester, politimester, kejser og interne bøddel, blev utopien konstrueret omkring den seksuelle frigørelse og omkring avantgardekunstens frigørende betydning. Han havde kraften og modet til at omsætte den i virkelighed. Men - som det viste sig - også karismaen til at fortrylle folk ind i et afhængighedsforhold af sig og frigørelsen.

Børge Madsen har skrevet en bemærkelsesværdig bog om eksperimentet, Han har kaldt den *Paradis slaver*, fordi han nu ser det udefra som et slaveri. Men kan man være en slave i Paradis? Kan man være en junkie på frigørelse? Det er det mest overordnede spørgsmål, bogen rejser.

Bogen består af flere forskellige elementer. Den er først og fremmest en læreproces. Den handler om *aflæring* eller *afprogrammering*, om hvordan Børge Madsen selv begynder og fuldender den proces, som gør at han kan forlade bevægelsen og dens hovedsæde Friedrichshof i Østrig og sammen med en kæreste grundlægge en tilværelse udenfor. I denne læreproces indgår dels læsning og tænkning. Børge Madsen læser teoretiske og historiske værker og får herigennem begreber til at forstå og perspektivere det han er midt i. Han lærer at forståelse handler om at skabe afstand, en både smertefuld og lystfuld proces. Men for at bringe læreprocessen til afslutning må han også i mere intensiv personlig terapi.

Bogen består også - og integreret i læreprocessen - af en slags antropologisk beskrivelse af kollektiverne omkring Otto Muehl, ikke mindst Kvik Tomat i København og Friedrichshof i Østrig. Jeg kender ikke til om der findes nogen tilsvarende udenlandsk litteratur om AAO-bevægelsen og dens udvikling og afvikling gennem 80'erne og begyndelsen af 90'erne. Men denne bog er i kraft af sin antropologiske rapportering og refleksion en enestående spændende bog.

Endelig består bogen af en lang række fotos og tegninger af stor betydning for læsningen. Som i moderne antropologisk litteratur (f.eks. min yndlingsbog Margaret Mead og Gregory Batesons fotobog om Bali) spiller fotografier en vigtig rolle både som dokumentation af *autenticitet*, men også til formidling af de sider, som ikke kan beskrives, men netop må ses. Og tegningerne - både Børge Madsens egne og Otto Muehls - viser i hvor høj grad netop Muehls udgangspunkt i maleriet forbliver ramme for hans fællesskabstænkning.

I kollektivets funktion spillede den fælles seksualitet en vigtig rolle. Den var fælles i den forstand, at der ikke måtte eller kunne eksistere parforhold (bortset fra en kort periode i

opløsningsfasen). Alle seksuelle relationer har til formål at aflade den opsparede seksuelle energi. Otto Muehl står i denne seksualøkonomiske opfattelse i dyb gæld til sin landsmand Wilhelm Reich. De følelsesmæssige relationer, som seksualiteten i det omliggende samfund er indvævet i, overføres i stedet i princippet på kollektivet som sådan og på dets ledende lag og i sidste instans på Otto Muehl. De kanaler, hvorigennem den følelsesmæssige energi bindes til kollektivet, er især selvfremsstillingen og de forskellige former for skuespil, som opføres i gruppen og som spiller en stor rolle i dens faktiske samvær. Selvfremsstillingen er principielt en terapeutisk vej til frigørelse fra psykiske bindinger i éns bagage. Men i denne sammenhæng betyder frigørelsen en øjeblikkelig genindskrivning i en ny binding, bindingen til kollektivet og især dets ledende lag. En anden og nok så vigtig kanal er kunsten. Otto Muehl udtrykte især sine tanker udfra kunsthistorien, som bliver paradigme for alle tankestrukturer. De forskellige faser i kollektivernes udvikling er knyttet til hans forkærlighed for forskellige moderne malere. Samtidig spiller maleriet en vigtig rolle i selve frigørelsesprocessen. Kollektivets medlemmer må lære at tegne og male med en bestemt akcentuering af streger, punkter, flader. Men også totaldesignet af kollektivet er hentet fra malerkunsten. Dets enkelte medlemmer skal indføje sig i et samlet billede som klatterne i et maleri tilsammen udgør et hele.

Kollektivet omfattede også andre funktioner, såsom arbejde. Men det er karakteristisk, at arbejdet er udskilt som et marginalt fænomen. Det er en måde at skaffe penge på når det foregår uden for gruppen og noget, som bare skal overstås hvis det foregår i gruppen. Derved adskiller Otto Muehls utopi sig fra mange andre realiserede utopier (som f.eks. kibbutzterne), hvor netop organiseringen af arbejdet som kernen i fællesskabet er vigtigt. Arbejdet er også indføjet i et hierarki i den forstand, at det er éns plads i strukturen, der afgør, hvor meget man skal lave og hvad.

Det interessante er nemlig, at utopien både er egalitær og elitær på samme tid. Dens hovedfjende er i overensstemmelse med dens psykiske fokusering: familien. Det er skaderne påført i kernefamilien, som skal udbedres gennem den fælles seksualitet, selvfremsstillingen og tegnekurserne. I denne proces giver medlemmerne afkald på de signalsystemer, som bruges i dagliglivet til at signalere både socialt hierarki og seksuel interesse, nemlig påklædning og frisur. Påklædningen nedtones og gøres bevidst lidt kedelig, dog ikke egentlig uniform. Frisuren bliver kort, nærmest plyset. Ikke alle er lige fremskredne i deres frigørelse. Strukturen er et mål for gruppens opfattelse af, hvem der er kommet længst. De mest fremskredne udgør gruppens øverste og bestemmende lag.

Strukturen kunne altså være en dynamisk og bevægelig orden, hvis der skete uforudsete ændringer i bedømmelsen af 'fremskridtet' for hver enkelt. Men i praksis opstår der en fast pyramide med Otto Muehl og hans dronning Claudia i toppen og et ledende lag af rygklappere omkring dem. De øverste knepper ikke med de laveste og efterhånden stivner strukturens øverste lag til en egentlig klassestruktur. Fra en klassestruktur bliver den en antidemokratisk og senere despotisk herskerstruktur som reducerer de lavere lag til slaver.

Bogens store styrke er efter min mening, at den er tilstrækkelig stofrig til, at det er muligt at danne sig en mening selv uden at abonnere på forfatterens. Men det er samtidig hans styrke, at han fastholder, at dele af den utopiske energi i projektet er en positiv energi, som bare ændrer fortegn på grund af resten af projektet. Det er også hans styrke, at han er udstyret med en sociologisk fantasi, der er stor nok til at se de sider af sit tidligere liv, som ud fra vores - de udenforståendes - synspunkt er interessante. Det vil ikke mindst sige de sider, som også belyser sider af vores liv, som vi måske kun forstår delvist.

Den fælles seksualitet ser ud til at være relativt let at etablere. I modsætning til hvad man skulle tro, måske. Og den ser ud til faktisk at fungere efter hensigten, så den 'aflader' omgangsformerne for 'tiltrækning'.

Det ser imidlertid ud til, at den ændring som den fælles seksualitet medfører i gruppen er voldsomt for kvinderne. Efterhånden udvikler kvinderne sig til betydeligt mere aggressive personer ned tilfældet er i det omgivende samfund. Det gælder dels i deres seksualitet, men det gælder også deres sociale roller i gruppen. Deres store seksuelle appetit ser ud til at have rystet mændene, som i flere tilfælde bliver impotente af denne appetit. Bortset fra Otto Muehl på toppen beskriver Børge Madsen især kvindelige ledere af de sociale og psykiske eksperimenter. Den iøjnefaldende forskel mellem den kvindelige seksualitet i kollektivet og det omgivende samfund synes at vise, i hvor høj grad seksualitet er *formbar* og i hvor høj grad det er den sociale struktur, som er 'softwaren' for seksualiteten.

Kollektivet startede som en utopi for unge voksne. Den indebar ingen forestilling om børn. Men børn kom der alligevel. Men de blev jo så født ind i en struktur uden fædre. Hvor moren jo var indlysende, var de biologiske fædres muligheder legio. Det betød, at der ikke var nogen iøjnefaldende sociale fædre til børnene. Det placerede igen moderskabet i en meget central position. Otto Muehl, som tilsyneladende havde et stærkt talent for læse magtens bevægelighed, følte sig udfordret af denne position. Han begyndte i løbet af firserne at kritisere mødrene for at være uegnede til at opdrage deres egne børn. De var *kaput* som det hed i kollektiv-lingoen. Kun de helt unge mødre, som var vokset op i gruppen, kunne gøre sig håb om at blive gode mødre. Disse unge mødre havde været helt og holdent under Otto Muehls prægning. Og han gik nu også over til at indføre det, som i gamle feudale sammenhænge hed *jus primae noctis*, retten til at deflorere de puberterende piger. Claudia indførte noget lignende for de puberterende drenge. Men det fremgår, at i hvert fald pigerne ikke brød sig om at have sex med det, som i denne sammenhæng kom nærmest på deres far.

Børge Madsens læsning fører ham vidt omkring. Han læser Michel Foucault og indser, at dannelsen af diskurser spiller en vigtig rolle. Han læser Paul Watzlawick og lærer hvordan kommunikationen former den sociale struktur eller omvendt. Og han læser meget andet i en sympatisk interesse for alt, som kan hjælpe hans afprogrammering på vej.

I denne læreproces indser han, at han lever i en *total og totalitær* institution. Han indser, at Otto ikke er et næsehorn, men en parallel-gestalt til Lenin eller Stalin eller Mao. Og denne parallel, som har meget på sig - om ikke alt - fører ham til at se et problem i det han kalder *den konkrete utopi*. Hermed mener han den realiserede utopi, som omsættes i et faktisk eksperiment, og han refererer både til de østeuropæiske og de mange kuldsejlede 'kommunistiske' kollektiveksperimenter i USA fra forrige århundrede og til langt op i dette. Han fører utopien i de såkaldt kommunistiske lande tilbage på Marx og ser dem som *hans konkrete utopi*.

Meget af denne læreproces fører Børge Madsen ud i lange kurver, som måske er knapt så interessante for læseren. Og når det kommer til stykket, kunne han måske have lært meget mere ved at gå ind i selve sin konstruktion omkring Marx og den konkrete utopi.

Udtrykket *konkret utopi* stammer oprindeligt fra den tyske marxist-ekspressionist, eller hvad man nu skal kalde ham, Ernst Bloch, som i sit kæmpeværk *Das Prinzip Hoffnung* sammenfattede den vestlige utopiske tænkningens historie. For Bloch er en utopi en slags byggeplan for et kommende samfund. Og dem kan man have allehånde af. De fleste er abstrakte selvom deres konkretiseringsgrad er enorm og fascinerende. Tænk blot på Fouriers inciterende forestillinger om, at krige kunne afløses af konkurrencer i postejbagning. De er abstrakte, fordi de ikke står i noget historisk formidlet forhold til vigtige træk i det samfund, de vil erstatte. For at være konkret må en utopi kunne knytte an til udviklingstræk i det gamle samfund. Ingen utopi kan begynde fra scratch.

Den konkrete utopi, som Marx havde forestillet sig, udmærker sig ved at mangle meget i konkretiseringsgrad. Men der ét træk, som er ret vigtigt for ham. Det fællesskab, han

forestillede sig, skulle hvile på *en dialektik mellem det kollektive og det individuelle*. Han forestillede sig, at et menneske kun kunne udvikle sig til et rigt udviklet individ som kunne realisere store dele af sine potentialer i et kollektiv. Men også omvendt: at et kollektiv kun kunne være et egentligt fællesskab, hvis det bestod af rigt udviklede individer. I denne gensidige dialektik lå hans afgørende forestilling om kommunismens betydning for den enkelte.

I direkte modstrid med det kollektivitetsideal, som lå i 'den virkeliggjorte kommunisme' mente Marx, at der var et frigørende perspektiv i moderniteten at den udviklede individualiteten og at kommunismen skulle bygge videre på dette perspektiv. I denne forstand var hans utopi en konkret utopi. Den byggede på et historisk formidlet træk i det moderne samfund.

For Lenin og Stalin og Mao betød kollektivitet *nivellering*, dvs. udviklingen af individerne i overensstemmelse med et i forvejen fastsat mål. Kun for den nye ledende klasse var der plads til en (godt nok privat) individualisering. Mao-tøjet var det synlige udtryk for denne nivellering.

For mig at se ligner Otto Muehl i sin utopiske tænkning Lenin, Stalin og Mao præcis i dette træk. Han ser individualiseringen som en fare for sit 'maleri', hvor alle skal nivelleres til farveklatter. Den dialektik mellem kollektivitet og individualitet, som Marx satsede på, ville have bragt Otto Muehls kollektiv ud på en uforudset kurs, som havde frataget ham magten og stoppet ham som centralparadigme for alles ens udvikling. En rigt udviklet individualitet kan netop ikke fastlægges på forhånd.

I den forstand kan man sige, at et grundlæggende problem med Otto Muehls kollektivtænkning var, at den ikke fremmede et egentligt *fællesskab i demokratisk betydning*. Hans utopi var ikke *konkret*, men abstrakt og derfor måtte den blive totalitær.

Paradis slaver fører til en slags advarsel mod utopier. Men den modsiger til al held sig selv, fordi den fastholder nogle af de utopiske elementer som *erfaring*. Det tror jeg er vigtigt i vores verden, som den nu ser ud. Der er folk som mener, at med Sovjetunionens og kommunismens sammenbrud fremstår kapitalismens som historiens endelige sejrherre. Den amerikanske historiker Francis Fukuyama blev verdensberømt på at proklamere, at historien var kommet til sig selv og dermed slut efter Sovjetunionens sammenbrud.

For mig at se ser det nærmest omvendt ud. Med Sovjetunionens og kommunismens sammenbrud viste det sig, at 'kommunismen' ikke var det modsatte af kapitalisme, men en konkurrent af lignende, men præmoderne tilsnit. 'Kommunismen' skandaliserede utopien gennem sin brug af utopisk retorik. Men det er i dag nødvendigt end nogen sinde at tænke utopisk.

Det hænger sammen med det meget moderne ved kapitalismen, at den kun er dynamik og aldrig kan være andet og mere. Den kan ikke være etisk eller kvalitets-orienteret. Den kan ikke være sensitiv for sine egne grænser. Som det ser ud i dag vil kapitalismen bevæge sig ud over grænsen for sin egen vækst uden at kunne stoppe. Den vil kunne ødelægge naturgrundlaget for menneskelig eksistens her på kloden uden at kunne tilvejebringe et alternativ. Derfor er utopisk tænkning vigtigere end nogensinde. Men det skal være konkrete utopier. Ellers kan de ikke løse dynamikkens problemer og de kan ikke blive troværdige politiske alternativer.

På trods af disse problemer i Børge Madsens måde at tænke utopien på, er det en bog, som burde finde mange læsere. Ikke alene indeholder den en kortlægning af et uhørt interessant eksperiment; den rejser diskussionen om utopiens stilling i moderne social og politisk tænkning. Og skal vi andet end at stille os tilfreds med historiens afslutning og kapitalismens endelige sejr, er det et udmærket sted at starte diskussionen.